

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

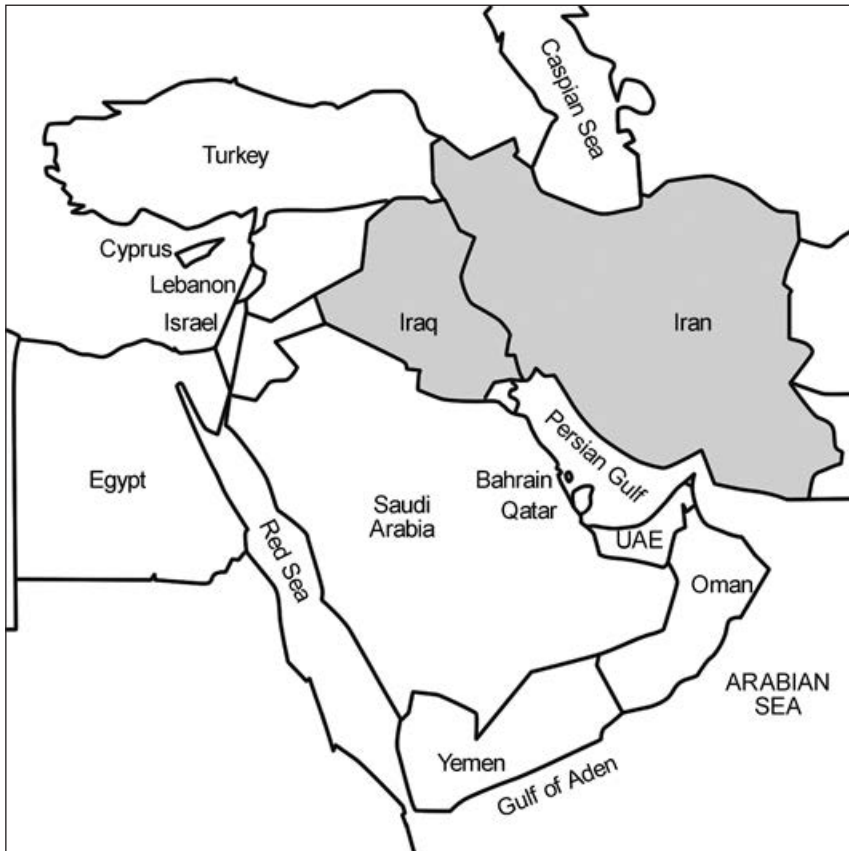
ТОМ КУПЕР, Е.Р. ХУТОН,
БОБ МАККЕНЗІ ТА ФАРЗІН НАДІМІ

ІРАНО—ІРАКСЬКА ВІЙНА:

НАЙМАСШТАБНІША СУХОПУТНА
ВІЙНА КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ
ТОМ 1

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

Turkey — Туреччина

Cyprus — Кіпр

Lebanon — Ліван

Israel — Ізраїль

Egypt — Єгипет

Red Sea — Червоне Море

Caspian Sea — Каспійське Море

Saudi Arabia — Саудівська Аравія

Bahrain — Бахрейн

Qatar — Катар

Persian Gulf — Перська Затока

Gulf of Aden — Аденська Затока

ARABIAN SEA — АРАБІЙСЬКЕ МОРЕ

Yemen — Ємен

Oman — Оман

UAE — Об'єднані Арабські Емірати

Iraq — Ірак

Iran — Іран

Зміст

Словник та скорочення	5
Передмова до українського видання	8
Передмова до спеціального видання	14

ЧАСТИНА I

Розділ 1. Передумови кривавої війни	17
Розділ 2. Дві армії.	31
Розділ 3. Від прикордонного конфлікту до вторгнення	66
Розділ 4. Вторгнення до Хузестану	84
Розділ 5. Іран завдає удару у відповідь	134
Розділ 6. Напис на стіні.	161
Розділ 7. Катастрофа для Іраку	182
Розділ 8. Кривава різанина	221
Розділ 9. Битви на болотах.	263
Розділ 10. Трясовина відчаю	306
Розділ 11. Постачальники озброєнь збагачуються	335
Розділ 12. Блискучий удар	357
Розділ 13. Останній шанс для Ірану	418
Розділ 14. Дві армії.	478
Розділ 15. Саддам завдає першого удару	513
Розділ 16. Іран виснажується	544
Розділ 17. Завершальний етап війни	569
Примітки	592

Передмова до українського видання

Ірано-іракська війна 1980–1988 років — також відома як «Війна в Перській затоці» або «Перша війна в Перській затоці» — була найтривалішою конвенційною війною XX століття: одним із найбільш запеклих збройних конфліктів. Це було інтригуюче протистояння, яке й донині кидає глибоку тінь на цей географічний регіон та його околиці. Також, це був конфлікт, деталі якого часто демонструють дивовижні подібності до війни, що зараз вирує в Україні.

Саме тому я був — і залишаюся — приємно здивованим, дізнавшись, що видавництво в Україні збирається опублікувати переклад цієї книги.

За іронією долі, більшість цих подібностей можна знайти, порівнюючи Україну з Іраном. На 1979–1980 роки новонароджена Ісламська Республіка перебувала в стані внутрішніх заворушень, порівнянних із громадянською війною. Між прихильниками жорсткої лінії, яких підтримували частини шіїтського духовенства, та різними іншими політичними партіями (насамперед тими, хто фактично розпочали революцію, яка повалила проамериканського шаха Резу Мохаммеда Пехлеві II на початку 1979 року) точилася смертоносна боротьба за владу. Збройні сили Ірану — які на 1977–1978 роки посідали друге місце за своєю теоретичною міццю на Близькому Сході — були в розладі. Протягом 1979 та 1980 років новий уряд у Тегерані провів зачистку вищого командування своїх збройних сил, а потім демобілізував понад дві третини офіцерів та інших військовослужбовців. Масштабні замовлення на додаткові системи озброєння американського, британського, італійського та іншого походження було скасовано. Тегеран розпочав пошук способів продажу гуртом тих систем, що вже перебували на озброєнні. Нарешті, курди на північному сході Ірану взяли до рук зброю в 1979 році, і залишки іранських збройних сил були повністю залучені до бойових дій, що почалися внаслідок цих подій.

По суті, так само як Україна, коли Росія вторглася на Кримський півострів і Донбас у 2014 році, Іран у вересні 1980 року був беззахисним.

Сучасний сильний лідер у Багдаді, Саддам Хусейн ат-Тікріті (розмовно «Саддам», що також означає «Молот» арабською), розробив ідею вторгнення в Іран майже одразу після того, як закріпився при владі в 1979 році. Перебуваючи на посаді віце-президента Іраку з 1969 року, Саддам мав можливість ретельно стежити за зростаючим хаосом в Ірані. Він також знав, що завдяки досвіду, отриманому під час арабо-ізраїльської війни в жовтні 1973 року, іракська армія на той час була доведена до високого рівня боєздатності. Це спонукало його до думки, що буде легко не тільки посилити безлад в Ірані, але навіть повалити новий уряд у Тегерані, просто «недільною прогулянкою»: механізованим наступом на багату нафтою провінцію Хузестан на південному заході Ірану, «що триватиме, можливо, два-три тижні».

За іронією долі, він прагнув увійти в історію арабського світу як великий лідер і неперевершений стратег. У цьому відношенні він був прямим аналогом президента російської федерації Володимира Путіна.

Не дивно, що величезні механізовані дивізії іракської армії вторглися в Іран без чіткої мети і часто навіть без жодної доброї карти місцевості, яку вони мали завоювати. Щобільше, так само як Путін протягом тривалого часу з моменту вторгнення в Україну у 2022 році, Саддам безпосередньо керував їхніми операціями: здійснював прямі телефонні дзвінки командирам корпусів і дивізій, віддаючи накази, які майже ніколи не мали сенсу.

Ситуація для Ірану була не набагато кращою. Спочатку уряд і парламент у Тегерані, в яких домінували опортуністи, що прагнули нажитися на наданні послуг шийтському духовенству, повністю ігнорували десятки наполегливих попереджень своїх розвідувальних служб. Ці служби перехопили рішення Саддама про вторгнення ще наприкінці 1979 року. Однак, оскільки їх вважали «засобами шахського придушення народу», до іранської розвідки ніхто не прислухався. Лише приблизно за два тижні до іракського вторгнення Тегеран знову активізував хоча б частину своїх військово-повітряних і військово-морських сил.

Однак, так само як російські вторгнення в Україну у 2014 і 2022 роках спонукали багатьох українців вступити до збройних сил і дати відсіч, так само й іракське вторгнення в Іран у 1980 році згуртувало іранців навколо їхнього прапора. Хоча майже всі в Ірані очікували «швидкого закінчення» конфлікту, протягом місяців після цього збройні сили не могли набрати, озброїти, навчити та організувати всіх добровольців.

На цьому подібності не закінчуються.

У кампанії, яка була досить недбало скопійована Росією в Україні у 2022 році, і потім, протягом трохи більше ніж місяць, у жовтні-листопаді 1980 року, відновлені Військово-повітряні сили Ісламської Республіки Іран зруйнували значну частину нафтової промисловості Іраку. Збитки були настільки відчутними, що Багдад не лише намагався досягти довоєнних обсягів експорту нафти навіть на початку 1990 року, але вже до середини 1981 року Ірак був банкрутом і тримався на плаву лише завдяки значному кредитуванню з боку Кувейту, Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ). Фінансові схеми, створені для підтримки Іраку, зайшли так далеко, що іракські союзники врешті-решт купували іранську сиру нафту, щоб оплатити французькі системи озброєнь, продані Багдаду. Насамперед суми залучених грошей досягли таких розмірів, що коли Кувейт відмовився списати борги Іраку в 1990 році, Саддам наказав вторгнутися в сусідню країну, що зрештою призвело до того, що можна описати як «Другу війну в Перській затоці»: очолювані США зусилля з визволення Кувейту в операції «Буря в пустелі» на початку 1991 року.

Тим часом і так само як Росія оголосила блокаду українських портів у Чорному морі, Ірак спробував зробити щось подібне щодо іранських портів у північній частині Перської затоки. Хоча іракська військова кампанія зазнала невдачі — тому що іранці створили насправді дуже ефективну систему конвоїв — зрештою це призвело до початку так званої «Танкерної війни», що зрештою інтернаціоналізувало цей конфлікт. Не лише більшість іноземних держав — включаючи Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР, розмовний варіант — «Радянський Союз») — стали на бік Багдада, але вже до 1987 року і Радянський Союз, і США підтримували суттєву

присутність свого флоту у Перській затоці. Поступово ця американська присутність була розширена і перетворилася на 5-й флот ВМС США — зовнішній військовий фактор, який брав активну участь у всіх місцевих кризах з того часу.

Тим часом Саддам наказав вести кампанію навмисних бомбардувань іранських міст і сіл уздовж кордону та в глибині країни. Коли в 1985 році Іран відповів тим же, розгорнувши балістичні ракети Р-17Е радянського виробництва, придбані в Лівії (назва за класифікацією АССС/НАТО «SS-1b Scud-C»), результатом стала «Війна міст»: періодична кампанія, яка до 1988 року забрала життя десятків тисяч мирних жителів і завдала величезних матеріальних збитків. Багато аспектів цієї кампанії мали сильну схожість з ударами, які зараз завдають один по одному Росія та Україна, хоча засоби (такі як крилаті ракети та ударні безпілотики) набагато точніші.

Збройні сили обох сторін конфлікту також зазнали глибоких трансформацій. Спочатку іранські збройні сили, принаймні на папері, значно переважали іракські. Однак їхні командири були змушені виконувати роботу, для якої вони не мали потрібних навичок. Це, у поєднанні з масовим суспільним тиском і надмірно оптимістичними очікуваннями, призвело до кількох непередуманих і погано проведених контрнаступів наприкінці 1980-х і протягом 1981 року. Вони зазнали невдачі та призвели до відчутних втрат. У цьому відношенні є не лише схожість з українським контрнаступом на південному фронті влітку 2023 року. За винятком озброєнь і техніки, ці дві операції були майже ідентичними й призвели до схожих результатів.

Залишається сподіватися, що українські збройні сили зможуть знайти вихід зі своєї поточної кризи, яка, значною мірою, схожа на кризу іранських збройних сил періоду 1982—1988 років (і, по суті, донині). Після звільнення зруйнованого міста Хорремшехр і значної частини провінції Хузестан навесні 1982 року, «яструби» в Тегерані відмовилися від припинення вогню і переговорів з Іраком. Натомість вони наполягли на експорті своєї «Ісламської революції» в сусідні країни. Відповідно, Корпус вартових Ісламської революції (КВІР), за підтримки шіїтського духовенства, офіцери якого були переконані, що вони можуть «набагато краще» виконувати роботу, ніж їхні колеги

в регулярних збройних силах, взяв на себе відповідальність за проведення контрнаступів в Іраку. Хоча ці операції залучали все більші сили, вони призвели лише до кількох часткових успіхів. Насправді маса таких операцій призвела до кривавих катастроф, які повністю виснажили Іран до 1987 року.

Іракська армія, командування якої було зазнало кризи та розвалу внаслідок безпосереднього керування Саддамом військовими операціями на початку війни, деградувала протягом кількох років. Лише після того, як іранці ледь не зламали їй хребет під час свого наступу на півострів Фав у лютому-березні 1986 року, Саддам був змушений припинити втручатися у процеси прийняття військових рішень. З цього моменту іракським збройним силам знадобилося менш ніж два роки, щоб знову набути професійних навичок. До настання весни 1988 року вони проводили високопрофесійні, масштабні механізовані контрнаступи в провінції Хузестан.

Перш за все, іракські військово-повітряні сили тим часом стали вирішальним фактором у війні. Тривала кампанія дальніх повітряних ударів по Ірану коштувала дорого з погляду втрачених літаків і пілотів. Але, своєю чергою, вона зруйнувала значну частину важкої промисловості Ірану. Насамперед піком стала серія виснажливих ударів по іранській нафтовій промисловості, завданих наприкінці 1987 і на початку 1988 року. Ці удари досягли таких масштабів, що коли іракська армія розпочала контрнаступ у Хузестані в 1988 році, вона застала масу дивізій КВІР «заблокованими» на північному заході Ірану. Водночас з цим, частинам збройних сил Ірану не вистачало пального, необхідного для повернення військ на південь країни.

Це був вирішальний момент у цьому конфлікті: момент, який змусив навіть Великого аятолу Сейєда Рухолла Мусаві Хомейні — главу держави Ісламської Республіки Іран — погодитися на припинення вогню за посередництва Організації Об'єднаних Націй. Таким чином, війна, яка на той час стала абсолютно безглуздою, припинилася.

У цьому також полягає суть історії, викладеної в книзі «Ірано-іракська війна». Вона написана у співпраці Едвардом Р. Хутоном (Велика Британія), Фарзіном Надімі (Іран) і Бобом Маккензі, ця праця

ґрунтується на десятиліттях досліджень. Це перша книга про згаданий конфлікт, яка значною мірою спирається принаймні на частину офіційної документації та спогади учасників з обох сторін конфлікту. Книга також щедро ілюстрована завдяки поєднанню ретельно відібраних автентичних фотографій, карт, що деталізують планування і перебіг основних бойових операцій, і спеціально намальованих кольорових профілів залучених літаків, наземних транспортних засобів і комбатантів з обох сторін протистояння.

Ми сподіваємося, що ця книга сподобається українським читачам і буде ретельно ними вивчена, а також дасть більше ідей для розв'язання різноманітних проблем, з якими стикається Україна та її збройні сили сьогодні.

Том Купер

Березень 2025 року

Передмова до спеціального видання

Ірано-іракська війна, що тривала з 1980 по 1988 рік, була найдовшою конвенційною війною двадцятого століття. Це була одна з найбільш запеклих воєн, один із найважливіших конфліктів на Близькому Сході, що сильно впливає на долю обох воюючих сторін до сьогодні. Попри те, скільки праць про цю війну було опубліковано, її результати важко підсумувати.

По суті, у вересні 1980 року Ірак вирішив вторгнутися до Ірану у той час, коли Іран перебував у стані громадянської війни, заворушень і хаосу, і, отже, був значно ослаблений, попри своє величезне військове нарощування 1970-х років. Ірак зробив це без наміченого плану, і все швидко пішло не так. Вторгнення перетворилося на дорогу невдачу, яка ледь не розорила уряд у Багдаді, зробивши його надмірно залежним від широкої спонсорської підтримки багатих нафтою держав Перської затоки. До 1982 року Іран не лише відвоював більшу частину втраченої території, але й опанував стратегічною ініціативою. Протягом наступних п'яти років іранці здійснювали дедалі потужніші спроби вторгнутися до Іраку та зламати хребет його збройним силам. Зрештою, Іран зазнав невдачі, вигравши час для Іраку. Ірак, оголтувшись, завдав серії нищівних ударів як по іранській економіці, так і по збройних силах, що в 1988 році знищили здатність Ірану продовжувати боротьбу.

Є безліч причин, чому ірано-іракська війна залишається одним із найцікавіших сучасних збройних конфліктів — як для професіоналів, так і для ентузіастів. На початку конфлікту Іран був майже виключно оснащений одними з найкращих систем озброєння, які могли запропонувати США та Велика Британія. Його збройні сили були побудовані, навчені та організовані на основі досвіду США у В'єтнамській війні та досвіду Ізраїлю в арабо-ізраїльських війнах.

Навпаки, Ірак був переважно оснащений системами озброєння, імпортованими з СРСР, і західні спостерігачі щиро вважали, що він воює в радянському стилі. Тому багато іноземних експертів очікували, що, спостерігаючи за досвідом цієї війни, можна буде зробити корисні висновки про можливий результат глобального протистояння між силами НАТО на чолі з США і силами Варшавського договору на чолі з Радянським Союзом у Центральній Європі.

Насправді це була лише одна з ілюзій щодо цієї війни. Іракці не лише діяли на основі суміші британської військової доктрини (оскільки багато їхніх офіцерів навчалися у Великій Британії) і власного досвіду воєн з Ізраїлем і курдами, але й чим довше тривав конфлікт, тим більше змінювався характер бойових дій. Після перших двох років війни регулярні іранські збройні сили були виснажені до такої міри, що перестали відігравати домінуючу роль на полі бою. Відтоді командування на полі бою з іранської сторони взяв на себе Корпус вартівих Ісламської революції. Спочатку його командири були переконані, що тільки релігійної наснаги їхніх бійців достатньо для перемоги над Іраком. Бойовий досвід навчив їх іншого, і тому вони почали розширювати свою організацію та вдосконалювати озброєння і тактику. Однак їм так і не вдалося покращити ні свою доктрину, ні свою стратегію — і багато їхніх наступальних операцій виявилися не більш ніж дорогими промахами. З іншого боку, чим довше тривала війна, тим більше Ірак ставав залежним від дедалі складніших систем озброєння — передусім з Франції, але пізніше і з СРСР.

Зрештою, ірано-іракська війна закінчилася внічию, обидві сторони були виснажені до такої міри, що довгострокові наслідки відчутні й сьогодні. Ні економіка Ірану чи Іраку, ні іранські чи іракські збройні сили так і не оговталися від усіх завданих їм ударів, а іракський уряд поспішно втягнув країну та її збройні сили в чергову авантюру, проклавши таким чином шлях до остаточного занепаду країни в останні 20 років.

У світлі успішних продажів чотирьох томів про ірано-іракську війну, опублікованих в серії книг *Middle East War*, ми вирішили перевидати їх у твердій палітурці¹ з додатками, в яких детально описано

¹ Йдеться про оригінальне видання.

оснащення та структуру двох армій. Таким чином, ми хотіли б запропонувати нашим читачам прочитати те, що багатьма спеціалістами вважається найавторитетнішою, найповнішою, найдетальнішою та найкраще ілюстрованою військовою історією наземних бойових дій впродовж цього конфлікту, описаною в одному томі. Наповнений інформацією, взятою переважно з іранських та іракських джерел, і щедро ілюстрований, здебільшого кольоровими ілюстраціями, ця книга пропонує ексклюзивний і унікально точний погляд на подію, яка неодмінно продовжуватиме впливати на майбутнє обох країн протягом наступних десятиліть.

ЧАСТИНА I

Розділ 1

ПЕРЕДУМОВИ КРИВАВОЇ ВІЙНИ

Протягом 94 місяців, з 1980 по 1988 рік, Іран та Ірак вели найдовший безперервний конвенційний збройний конфлікт XX століття, який коштував сотень тисяч життів. Іранці називали його «Нав'язаною війною», іракці — «Великою Кадісією» або «Кадісією Саддама», а також просто «Війною в Перській затоці», поки цей термін не почали використовувати для опису конфліктів між Іраком та коаліцією на чолі зі Сполученими Штатами в 1990–1991 та 2003 роках^[1]. Цей конфлікт, можливо, був останньою традиційною війною, яка включала масову участь піхоти та техніки безпосередньо в бойових діях, і ціна якої була величезною. Західні післявоєнні дослідження зазвичай оцінюють втрати Іраку в широкому діапазоні від 190 тисяч до 1 мільйона

Нафтопереробний завод в Абадані — на той час один з найбільших у світі — знімок зроблено в 1940-х роках, з Шатт-аль-Арабом на передньому плані, праворуч. (Фото з колекції Марка Лепка)

40 тисяч осіб, з них 150—340 тисяч загиблих, а також 70 тисяч полонених. Втрати Ірану оцінюються в 1 050 000—1 930 000 осіб, з них 450 000—730 000 загиблих, а 45 тисяч були взяті в полон^[2]. Ці цифри значно завищені, оскільки офіційні іранські джерела повідомляють про 1 133 000 жертв, у тому числі 188 тисяч загиблих і 945 тисяч поранених, а також 73 тисячі зниклих безвісти військових. Зазвичай такі звіти не містять даних про близько 90 тисяч жертв серед цивільного населення, включаючи 11 тисяч загиблих. На відміну від цієї інформації, офіційні дані про втрати Іраку ніколи не оприлюднювалися^[3]. Крім того, конфлікт призвів до появи близько 2,5 мільйонів біженців і коштував 2,28 мільярди доларів, з яких 2,4 мільярди було витрачено на озброєння^[4].

Регіон є одним з найнебезпечніших місць на Близькому Сході, оскільки рівнина Тигру та Євфрату серцем Іраку, давно є рубезем культур. Римляни та арабські племена, а також османи, парф'яни та перси завжди запекло оскаржували право володіння цією рівниною. Також тут проходила межа розподілу між послідовниками різних напрямів ісламу: сунітами та шиїтами.

Сучасний Іран та Ірак виникли як монархії після Першої світової війни, які поступово багатіли від нафти, але обидва були окуповані

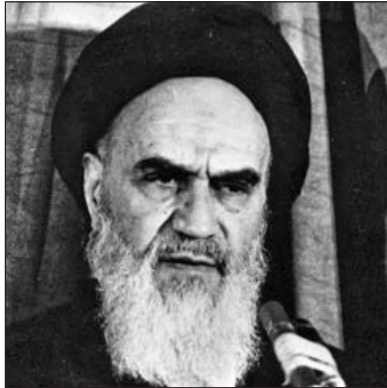
Перші ознаки оновлення відносин між Іраном та США мали місце в 1967 році, коли Тегерану було надано дозвіл на замовлення 32 перехоплювачів McDonnell Douglas F-4D Phantom II. Десять років потому майже 230 Phantom II трьох основних варіантів склали основу іранських ВПС. (Фото з колекції Тома Купера)

Шах Мохаммад Реза Пехлеві, імператор Ірану та близький союзник США протягом майже 30 років, відіграв значну роль у просуванні низки масштабних угод про озброєння, завдяки яким до його країни в 1970-х роках почали надходити найновіші американські технології. (Фото з колекції Марка Лепка)

Саддам Хусейн Абд аль-Маджид ат-Тікріті відіграв ключову роль в здійсненні перевороту 1968 року (також відомому як «Революція 17 липня»), який привів до влади в Іраку Партію Баас і Саддам проголосив себе п'ятим президентом країни в липні 1979 року. (Фото з колекції Марка Лепка)

Після понад 15 років перебування у вигнанні через свою опозиційність до шаха, Великий Аятола Сейєд Рухолла Мусаві Хомейні (на Заході відомий як Аятола Хомейні) став Верховним Лідером Ісламської Республіки Іран. Він уособлював собою нового верховного політичного та релігійного лідера країни. (Фото з колекції Марка Лепка)

союзниками під час Другої світової війни. У післявоєнному світі кожна з країн прагнула зміцнити свою незалежність від зовнішнього тиску, але обрала дуже різні шляхи, що заклало основу для майбутньої війни^[5].

Декілька століть влади османів та десятиліття напівколоніального правління британців та французів над територіями, переважно населеними арабами та мусульманами на Близькому Сході, а також створення низки штучних держав (включаючи Ліван, Сирію, Ірак, Йорданію та Палестину) з довільними кордонами замість єдиної арабської держави, чого дуже бажало місцеве населення, призвели до поширення ідей панарабізму та антиімперіалістичних настроїв протягом 1950-х років.

Однак правління головного виразника таких ідей, єгипетського президента Гамалі Абделя Насера, розчарувало багатьох і спровокувало чимало заворушень, особливо в Іраку та Сирії. Серед прихованої політичної нестабільності, що поширилася на Близькому Сході на початку 1960-х років, і на тлі виникнення держави Ізраїль в 1947—1949 роках, ряд новостворених арабських лідерів узурпували ідеологію радикальних змін відповідно до ідеалів Арабської Соціалістичної Партії Відродження (аль-Баас аль-Арабі аль-Іштіракі, розмовний варіант назви Партія Баас). Баасистські режими встановили свій контроль над Іраком та Сирією: стабілізуючи політичну ситуацію та призводячи до періоду небувалого економічного зростання, вони трималися у владі за допомогою поліцейських режимів.

Мохаммад Реза Пехлеві, правитель Ірану з 1943 року, вважав Москву головною загрозою своєму режиму і зайняв тверду прозахідну позицію під час Холодної війни. Він використовував геополітичне розташування Ірану для зміцнення своїх позицій як у Перській затоці (яку сусідні з Іраном арабські країни називали Арабською затокою), так і в Південно-Західній Азії, одночасно прагнучи модернізувати економіку та соціальну структуру країни. Сусідній Ірак був його найближчим конкурентом; стосунки між державами зіпсувалися через економічне суперництво та непорозуміння на тлі релігії, оскільки більшість іранських мусульман є шиїтами, і через неофіційну підтримку Шахом Ізраїлю. З послабленням британської

влади в регіоні на початку 1970-х років, заохочений адміністрацією президента США Річарда Ніксона, шах Ірану прагнув перетворити Іран на домінуючу військову та політичну силу на Близькому Сході. Надіславши чіткий сигнал всім сусідам, в листопаді 1971 року, лише через день після офіційного виведення британських військ з території Перської затоки, іранські військові захопили острови Абу Муса і Тунб у протоці Ормуз. Хоча ці стратегічно розташовані острови контролювалися іранцями (персами) протягом більшої частини останніх кількох тисяч років, водночас на них претендували Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), ще одне штучне британське творіння, що об'єднує шість дрібних шейхств у федерацію, яка стала основною фінансовою потугою в регіоні.

Використовуючи для своїх цілей військові зв'язки між Багдадом і Москвою, шах потім намагався підірвати міцність режиму Баас в Іраку, підтримуючи курдів, що проживали на півночі Іраку. Курди, які конфліктували з багатьма урядами Іраку, що змінювали один одного з моменту створення країни, розпочали велике повстання, на придушення якого влада Іраку залучила 160 000 з 200 000 солдатів, що на той час перебували в збройних силах. Кампанія тривала протягом більшої частини 1974 року і завершилася на початку 1975 року. Тодішній міністр закордонних справ Іраку, на той момент фактично найвпливовіший чоловік у Багдаді, Саддам Хусейн аль-Такріті (завичай відомий під ім'ям Саддам), пізніше стверджував, що ця війна коштувала Іраку до 17 000 втрат і більшої частини боєприпасів, які були на озброєнні армії^[6].

Зрештою, 6 березня 1975 року представники Ірану та Іраку уклали угоду за посередництва влади Алжиру. Як і багато іракців, Саддам вважав цю угоду своїм особистим приниженням, оскільки її умови були продиктовані Тегераном, який тим часом був ще більше заохочений величезними закупівлями зброї у США. Іран припинив військову підтримку курдів, але тепер мав би розділити контроль над Шатт-аль-Араб (Шатт), водним шляхом між двома державами (який іранці називають річкою Арванд) з Іраком. Багдад завжди претендував на виключне право контролю над цим шляхом, який веде до головного іракського порту Басра та головних іранських портів Хоррамшахр і Абадан. Угода також закликала обидві країни офіційно визначити

Замовлення Іраном 80 перехоплювачів Grumman F-14A Tomcat та пов'язаних з ними ракет повітря-повітря AIM-54A Phoenix, здійснене в 1973–1974 роках, стало ще одним піком американсько-іранських відносин того часу. (Фото з колекції Тома Купера)

свої сухопутні кордони, що Ірак трактував як готовність Ірану поступитися близько 240 км² спірної прикордонної території навколо Каср-е-Ширін і Мехран.

Іранці направили делегацію до Багдада, що призвело до підписання Договору про міжнародні кордони та добросусідські відносини 13 червня 1975 року. Відомий як Алжирський договір, оскільки він був досягнутий за посередництва алжирців і підписаний в їхній столиці, проте протягом трьох днів Ірак намагався покращити свої умови силою зброї. Військовослужбовці збройних сил Іраку перекинули понтонний міст через річку Шатт і використала переправу для створення плацдарму в Хузестані, але протягом двох днів збройні сили Ірану завдали поразки силам вторгнення Іраку, в результаті якого загинуло 88 іракців та три іранці^[7]. Бувши обуреним новими «імперіалістами», Багдад мало що міг вдіяти, оскільки Тегеран тепер домінував у регіоні, підкріплений своєю економічною та демографічною могутністю. Іран виробляв 5,2 мільйона барелів нафти на день у 1978 році, а в Іраку виробляли на день 2,6 мільйонами барелів. Іран мав населення понад 39 мільйонів осіб, з яких 5,1 мільйона чоловіків могли поповнити лави збройних сил; порівняти з іракським

населенням у 13,5 мільйона, з яких лише 1,7 мільйона можна було б призвати до війська^[8].

У непевній рівновазі, що встановилася після Алжирського договору, шах використав нафтове багатство, здобуте за часів кризи 1973–1974 років, на модернізацію збройних сил та промисловості, витративши близько 15,5 мільярдів доларів на обладнання між 1975 і 1979 роками (порівняно з 8,1 мільярда доларів Іраку)^[9]. Режим Баас у Багдаді також стикався з проблемою шиїтів, які становили 50–65 відсотків населення і ставали все більш невдоволеними правлінням сунітів. Багато іракських баасистів побоювалися, що Тегеран може заохотити шиїтів до повстання. Дядько та наставник Саддама, президент Ахмад Хасан аль-Бакр, нібито прагнув до примирення, але дії радикалів на чолі з Саддамом призвели до його повалення у липні 1979 року: Саддам змінив дядька на посаді президента і почав репресії як проти шиїтів, так і проти комуністів^[10].

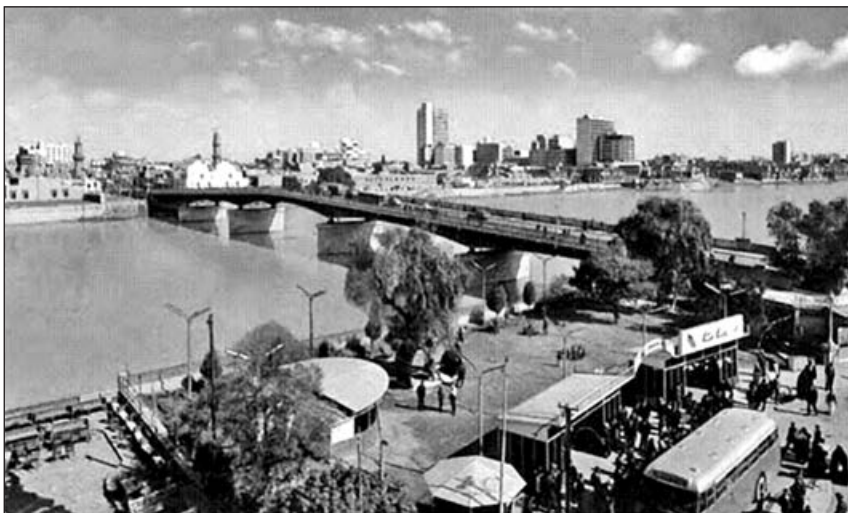
Потім в Ірані відбулася зміна режиму, що мало величезні наслідки для всього Близького Сходу. Зусилля шаха щодо модернізації країни та збройних сил були підірвані закінченням нафтового буму та

Громадянські заворушення в Ірані в 1978–1979 роках, що відомі під неофіційною назвою «Ісламська революція» спочатку відбувалися під керівництвом низки різноманітних груп, куди входили не лише ісламісти, але й кілька лівих політичних партій. (Фото з колекції Альберта Грандоліні)

зниженням цін на нафту. Це ще більше загострило вже й так суттєвий соціальний розкол в країні та призвело до широкомасштабних протестів протягом 1978 року. Мохаммада Реза Пехлеві, який вже стикався з масовою критикою на свою адресу за часто жорстокі методи правління країною, здивували протести і він вирішив використати війська для придушення заворушень. Але збройні сили, хоча й особисто очолювані шахом, неохоче йшли на придушення цивільних заворушень і не були належно підготовлені для цього. Було здійснено кілька спроб придушити протести, найвідоміша з яких призвела до «Чорної п'ятниці» 8 вересня 1978 року. Однак незабаром деякі військовослужбовці почали приєднуватися до мас, що зробило країну фактично некерованою.

У часи лиха люди почали частіше звертатися до Бога. Хоча значна частина цього масового протестного руху була організована та керована дуже різними політичними партіями, релігія почала відігравати все більш важливу роль в тому, що відбувалося. Завжди перебуваючи під сильним впливом своїх релігійних лідерів (аятолів,

Краєвид центру Багдада, столиці Республіки Ірак, на якому видно міст Джамахірія, знятий у середині 1970-х років, коли місто було епіцентром держави, що стрімко розвивалася. (Фото з колекції Марка Лепка)

імамів та муллів), представники міської та сільської бідноти доєдналися до закликів замінити світський режим шаха режимом, заснованим на духовних цінностях ісламу. 16 січня 1979 року Мохаммад Реза Пехлеві був змушений покинути країну: він виїхав до США, а потім до Єгипту, де й помер в липні 1980 року^[11].

Тим часом 1 лютого 1979 року духовний лідер іранських шиїтів Аятола Рухолла Мусаві Хомейні повернувся з багаторічного вигнання, де його зустріла юрба в понад мільйон людей в Тегерані під бурхливі овації. В процесі запеклої боротьби за владу протягом наступних місяців цієї Ісламської революції — іноді траплялися перестрілки між членами різних іранських політичних партій — Хомейні встановив свою владу над теократичною Ісламською Республікою Іран (IRI), прагнучи створити «Царство Бога на Землі» у формі «ісламського імамату»^[12].

Для будь-яких противників нової влади — будь-то активних чи навіть просто підозрюваних в нелояльності — новопроголошена IRI стала буквально «пеклом на землі». Ті, хто прагнув більш світської влади або вимагав регіональної автономії, піддавались постійним арештам, нескінченним тортурам та позасудовим справам. Не дивно, що деякі її противники — особливо курди на північному заході Ірану — відповіли на це, розпочавши повстання, а інші — терором.

Революційний запал закономірно перекинувся до Іраку, який незабаром став притулком для багатьох противників духовенства. Тим часом у шиїтській громаді Іраку зародилася бойова організація, Партія аль-Даава аль-Ісмаїлія (Партія Ісламського Заклику або Даава), і розпочала кампанію терору. Їхній духовний лідер, аятола Мухаммад Бакир аль-Садр, був особистим другом Хомейні і стверджував, що «інші тирані» не уникнуть свого покарання. Прохомейнівські шиїтські демонстрації в червні 1979 року призвели до жорсткого придушення з численними арештами, включаючи аль-Садра. 30 березня 1980 року Багдад оголосив членство в Даава смертним злочином. Наступного дня Партія Даава безуспішно намагалася вбити міністра закордонних справ Іраку та віце-прем'єра Тарика Азіза, що призвело до того, що Саддам у відповідь стратив аль-Садра^[13].

Противники іракського та іранського режимів традиційно знаходили притулок за відповідним кордоном. Дійсно, Хомейні був

Намагаючись нейтралізувати американсько-іранське партнерство, Ірак уклав кілька угод про дружбу та торгівлю з СРСР протягом 1970-х років. Зокрема, це призвело до постачання Міг-23МС перехоплювачів Мікояна і Гуревича для потреб ВПС Іраку. Очікування Іраку щодо цього типу літаків значною мірою не виправдалися, оскільки виявилося, що вони не могли конкурувати з американськими F-14A, придбаними Іраном. (Фото з колекції Фарзіна Надімі)

висланий з Іраку після Алжирського договору, тому, природно, кожна сторона звинувачувала іншу в підтримці своїх опонентів. Саддам сподівався, що новий режим у Тегерані буде більш поступливим щодо положень Алжирського договору про сухопутний кордон, але революційний режим зосередився на внутрішніх загрозах, попри невеликі прикордонні зіткнення, які почалися ще тоді, коли Саддам прийшов до влади. 31 жовтня 1979 року Саддам виклав свої вимоги, публічно зажадавши скасування Алжирської угоди, відновлення «іракських прав» над Шатт-аль-Араб, евакуацію Абу-Муси та Тумбів, а також повної автономії як для курдів Ірану провінції Курдистан, так і для сунітських арабів провінції Хузестан, яка межує з Шатт-аль-Араб. Зрозуміло, що в Тегерані відхилили ці вимоги, і напруженість постійно зростала. Потім, 6 листопада 1979 року, через два дні після того, як посольство США в Тегерані було окуповано, а його персонал взято в заручники, були захоплені консульські представництва Іраку в Керманшаху та Хоррамшахрі. У березні 1980 року Ірак і Іран вислали послів один одного, і дипломатична війна загострилася, хоча країни не розривали дипломатичних відносин офіційно до червня

того ж року. Це сталося після перших виборів в Іраку з моменту повалення монархії в 1958 році, що призвело до перемоги прихильників Баас і зміцнило контроль Саддама над країною, одночасно надаючи йому видимість народної підтримки.

Хоча деякі західні спостерігачі незадоволю до тих подій дійшли висновку, що рішення Саддама про вторгнення в Іран було по суті «миттєвим рішенням», прийнятим всього за два дні, проте насправді це було добре продуманою дією. Почавши вважати себе новим Салахаддіном (Тикритський Ан-Насір Салах ад-Дін Юсуф ібн Айюб, відоміший на Заході як Саладін), Саддам мав намір використати економічну та військову могутність своєї країни для керівництва відродженням, в якому він відновив би провідну роль арабів на світовій арені^[14]. До початку літа 1980 року політичне примирення Єгипту з Ізраїлем підірвало авторитет Єгипта в арабському світі, Йорданія була традиційним другом Іраку, а переговори про об'єднання з Сирією зазнали невдачі. Це залишило Іран, традиційного ворога Багдада, перешкодою для амбіцій Саддама і тим, хто тепер прагнув підірвати його режим. Маючи цього головного ворога, і особливо його військо, що перебувало в стані хаосу, Ірак отримав унікальний шанс скористатися цією ситуацією на власну користь. Це стало очевидним при вивченні таких іракських документів, як доповідь Генерального військового розвідувального управління («Наші оцінки вказують на низький моральний дух іранських військ») про стан збройних сил Ірану протягом першої половини 1980 року, виданої в липні того ж року^[15]. У доповіді зазначалося, що країну роздирають внутрішні чвари, економіка зазнає краху, а стан здоров'я Хомейні та його неминучий «відхід» протягом наступних двох років ще більше погіршують ситуацію. Цей звіт зіграв на руку Саддаму, «підтверджуючи», що настав час іракському війську продемонструвати силу на кордоні та залучити залишки мізерних іранських військових ресурсів, тим самим прискоривши зміну режиму в Тегерані.

Це рішення було повідомлено на спільному засіданні Партії Баас та Державного командування 6 липня в Абу-Грайбі, за 32 км на захід від Багдада, хоча Саддам разом із командувачами Іракських Військово-Повітряних Сил (IrAF), ППО та ВМС були відсутні^[16]. Участь у цій зустрічі взяли міністр оборони генерал Аднан Хайраллах Тальфах